

JĘZYKOZNAWSTWO

Zofia Czapiga

Rzeszów

O konstrukcjach analitycznych z dewerbatywem we współczesnym języku rosyjskim i polskim

Konstrukcje analityczne to takie niewspółrządne związki wyrazowe, które współlistnieją obok znaczeniowo im ekwiwalentnych prostych (jednordzeniowych) wyrazów, przy czym morfem leksykalny wyrazu podstawowego wchodzący w skład danej konstrukcji jest tożsamy substancjalnie z morfemem leksykalnym wchodzącym w skład odpowiadającej jej formy prostej wyrazu¹, np. *оказывать поддержку – поддерживать; вести наблюдения – наблюдать; иметь влияние – влиять; дать приказ – розказать; czynić starania – старać się; dokonąć zakupu – закупить* itp.

Jak widać, wszystkie struktury leksykalne powtarzają w swojej zawartości część ekwiwalentnego im znaczeniowo wyrazu prostego (morfem leksykalny, najczęściej rdzeń).

Problemowi konstrukcji analitycznych poświęcono wiele uwagi zarówno w językoznawstwie rosyjskim, jak i polskim². Niejednokrotnie podkreślano, iż wyraźna ekspansja struktur analitycznych we współczesnych językach jest wyrazem działania tendencji do precyzji i wyrazistości semantycznej poszczególnych jednostek językowych³.

¹ J. Anusiewicz, *Konstrukcje analityczne we współczesnym języku polskim*, Wrocław 1978, s. 22; А. П. Мордвилько, *Очерки по русской фразеологии (Именные фразеологические обороты)*, Москва 1964, s. 58.

² *Русский язык и советское общество. Морфология и синтаксис русского литературного языка*, pod red. М. В. Панова, Москва 1968; A. Bartoszewicz, *Zagadnienia ewolucji współczesnego języka rosyjskiego*, Warszawa 1987, s. 63-76.

³ Zob. m.in.: J. Anusiewicz, *Konstrukcje analityczne...*; D. Buttler, *Innowacje skład-*

Niniejszy szkic jest próbą opisu rosyjskich i polskich czasownikowych konstrukcji analitycznych z dewerbatywem w pozycji zależnej występujących w tekstach publicystycznych i naukowych⁴, typu *принять решение; вести исследования; подвергнуть уничтожению; подjąć decyzję; prowadzić badania; ulec zniszczeniu*.

W przytoczonych konstrukcjach człon werbalny traci swoje podstawowe znaczenie leksykalne, ulega stopniowemu przekształceniu w słowo posiłkowe stanowiące wykładnik kategorii werbalnych osoby, czasu, trybu. Konstrukcje tego typu wyraźnie różnią się od połączeń, w których czasownik zachowuje prymarne znaczenie leksykalne, a w pozycji zależnej pojawia się rzeczownik konkretny. Por.: *потерять ключ – потерять терпение; дать книгу – дать совет; внести деньги – внести предложение; бросить мяч – бросить взгляд; найти гриб – найти оправдание; mieć сына – mieć wpływ; рzucić monetę – рzucić spojrzenie; подjąć pieniądze – подjąć decyzję; даć яблоко – даć rozkaz; проводить psa – проводить badania* itp.

W pierwszym połączeniu każdej pary przykładów oba człony są pełnosemantyczne i oba pełnią określone role składniowe: rzeczownik konkretny zajmuje pozycję argumentową i oznacza obiekt, na który skierowana jest czynność (predykat): *Мальчик потерял ключ. Анна та сына*. Jest to predykat dwuargumentowy. W drugim połączeniu rzeczownik abstrakcyjny nazywający czynność bądź stan nie zajmuje pozycji argumentowej, lecz wchodzi w skład głównego predykatu przy czasowniku desemantyzowanym, pełniącym tu rolę swego rodzaju łącznika.

W procesie ewolucji semantycznej pierwotne, etymologiczne znaczenie poszerza się w kierunku ogólnego sygnalizowania czynności, procesów czy stanów. Przykładowo czasownik dokonać prymarnie oznacza 'zrobić co, doprowadzić do skutku, urzeczywistnić, osiągnąć, spełnić': *Доконать выnalazku, odkrycia, zmiany, реформы; гвалту, преступства, замachu* (SJPD II, 214). Prymarne znaczenie czasownika może być konkretyzowane przez wyraz podrzędny: *доконать rozwiązania problemu – решать problem; dokonать отwarcia урочыстоści – отворzyć урочыстоść; dokonать представления kogoś – представить kogoś* itd. Wyrażnie różnią się również rosyjskie połączenia *принять деньги* i *принять решение*. W pierwszym przy-

niowe współczesnej polszczyzny, Warszawa 1076, s. 82-93; В. Шапошников, *Русская речь 1990-х. Современная Россия в языковом отображении*, Москва 1998, с. 181-187.

⁴ Źródłem materiału jest *Психология*, под ред. А. А. Смирновой, Москва 1966 (П) i jej przekład na język polski (P) oraz dzienniki *Московские новости* (МН), *Известия* (И), *Super-Nowości* (SN).

padku czasownik oznacza 'взять из рук у того, кто дает; отдает', natomiast w drugim – czasownik funkcjonalnie staje się niejako słowem posiłkowym, wykładnikiem ogólnokategorialnych znaczeń: *С некоторыми существительными образует сочетания со значением того или иного действия в зависимости от смысла существительного: принять решение – решить; принять смерть – умереть* (СРЯ III, 429).

Występujące w konstrukcjach analitycznych dewerbatywy razem z czasownikiem posiłkowym pełnią funkcję predykatywną w modelach synonimicznych zdaniom bazowym, wyjściowym, z typowym znaczeniem czynności, stanu⁵:

X ведет рассуждения – X рассуждает.

X принимает участие – X участвует.

X оказывает помощь – X помогает.

X dokonuje przeglądu – X przegląda.

X проводит badania – X bada.

X оказывает потос – X потага.

Jak widać, w analitycznych konstrukcjach czasownikowych morfem leksykalny wyrazu podrzędnego jest identyczny z morfem leksykalnym odpowiadającego mu czasownika. Nadrzędny czasownik ma znaczenie bardziej ogólne: sygnalizuje procesy ruchu, stawania się, dziania się czegoś lub ogólnie oznaczania jakiejś czynności, natomiast podrzędnik jest zwykle właściwym nośnikiem znaczenia leksykalnego całego związku. Sama konstrukcja analityczna jest sprowadzalna do znaczenia i funkcji prostych form czasownika. Gramatyczne centrum tej konstrukcji posiada wszystkie gramatyczne właściwości czasownika, tj. stronę, czas, tryb, aspekt, liczbę i osobę.

Powyższe zdania wyraźnie różnią się od takich, w których dewerbatyw zajmuje również pozycję przyczasownikową, jednak czasownik w pełni zachowuje swoje nominatywne znaczenie, typu:

X не любит обмана – X не любит, когда/если кто-то обманывает.

X требует объяснений – X требует, чтобы ему объяснили.

X верит в достижение цели – X верит, что достигнет цели.

X ненавидит критику – X ненавидит, когда/если кто критикует.

Przytoczone zdania z dewerbatywem przyczasownikowym transformują się w dwie jednostki predykatywne (zdanie polipredykatywne): czasownik – główne jądro predykatywne oznacza czynność lub stan subiekta, natomiast

⁵ Г. А. Золотова, *О главных членах предложения: дискуссионные вопросы*, [в:] *Функциональные и семантические характеристики текста, высказывания, слова*, под ред. М. Л. Ремневой и Е. В. Клобукова, Москва 2000, с. 13.

dewerbatyw – uprzedmiotowiona nazwa czynności – stanowi potencjalny, drugorzędny predykat, odnoszący się do tego samego subiektu, do innego argumentu zdania, czy wreszcie do subiektu nieokreślonego, uogólnionego⁶.

Konstrukcje analityczne są stylistycznie różnie nacechowane, nabierają metaforycznego, przenośnego znaczenia, natomiast ich synonimiczny odpowiedniki mają raczej zabarwienie neutralne (sygnalizują konkretne, fizyczne czynności).

Czasownikowe konstrukcje analityczne można podzielić na dwie grupy:

1. Konstrukcje opisowe semantycznie ekwiwalentne w stosunku do swoich prostych odpowiedników, np. *бросить взгляд – взглянуть; принять решение – решить; прийти в расстройство – расстроиться; подjąć decyzję – zdecydować; доznać zawodu – завесить się; dokonать влѣтания – влѣтаться*.

2. Konstrukcje opisowe synonimiczne, bliskoznaczne (różniące się znaczeniowo i funkcyjnie) w stosunku do swoich prostych ekwiwalentów. Są to analizmy:

- a) ukazujące natężenie jakiejś czynności, jej intensywność, np. *совершить побег; оказать поддержку; не иметь возражений; czynić starania; mieć wpływ, zamiar; postawić wymagania*;
- b) ukazujące różne fazy trwania czynności, tj. sygnalizują znaczenie:
 - inchoatywne, czyli wskazują na początek czynności lub przewidywanego stanu: *вступить в разговор, в переписку, в переговоры, в полемику, в действие; budzić zdziwienie, niepokój; podjąć starania; dać początek; wprawić w zachwyt*;
 - terminatywne, czyli określają koniec czynności lub stanu: *прийти к выводу, к заключению, к соглашению; сделать одолжение, выбор, попытку, обыск; dokonать оценку, запису, выбору, przekładu, analizy; dojść do przekonania, wniosku; sformułować wniosek*;
 - duratywne – oznaczają trwanie czynności: *вести работу, разговор, борьбу, исследование; продолжать работу, переговоры, реформы; prowadzić rozmowy, badania, analizę, dochodzenia; czynić starania, poszukiwania, przygotowania*;
- c) oznaczające odcień receptywny, np. *подвергнуться наказанию, подозрению, обстрелу; ulec знищенню, змiанi, переображенню*;
- d) oznaczające różne czynności fizyczne osób, np. *произвести выстрел; нанести удар; oddać strzał; зложити podpis* itp.

⁶ Szerzej zob. artykuł autora *Dewerbatyw w funkcji dopełnienia w języku polskim i rosyjskim*, „Zeszyty Naukowe WSP” w Rzeszowie, Językoznawstwo 6, Rzeszów 2001, s. 99-110.

Tworzenie i używanie analityzmów jest związane ze wzrostem zapotrzebowania na nominatywne środki językowe. Grupy wyrazowe mogą wyrażać różne odcienie znaczeniowe z najsubtelniejszymi niuansami, co w dużej mierze decyduje o komunikatywnej przewadze analityzmów nad wyrazem.

Zdania z analitycznymi konstrukcjami predykatywnymi charakteryzują się wysoką frekwencją i są szeroko rozpowszechnione zwłaszcza w stylu publicystycznym i naukowym. Dotyczy to zarówno języka rosyjskiego, jak i polskiego. Silna nominalność i związana z nią analityczność jest, zdaniem językoznawców, przejawem nowoczesnej mentalności europejskiej, a jej głównym źródłem jest zwięzły styl prasy i biznesu oraz styl naukowy⁷.

Аналитический оборот, – пишет Н. Г. Комлев, – маркирует жанровую принадлежность или создает ее иллюзию. Вероятно также, что избыточность, в частности всякого рода плеоназмы, составляет некий род перестраховки против возможностей неточности в однообразном употреблении⁸.

Konstrukcje analityczne są wyraźnie predysponowane do pełnienia funkcji komunikatywnej, umożliwiają większą jasność i dokładność w przedstawianiu rzeczywistości, są bardziej precyzyjne, czytelne i jednoznaczne. Oto ilustracje tekstowe z codziennej prasy:

В этих условиях Россия *предпринимает* вторую *попытку* убедить мир в выгоды и безопасности переработки отходов на своей территории (МН).

Волгоградский горсовет *принял* решение передать в аренду на пять лет часть нежилых помещений больницы № 24 в Красноармейском районе епархиальному училищу православной катехизации и церковной педагогики преподобного Сергия Радонежского (И).

Все они [...] *принимали участие* во всех школьных мероприятиях [...] (МН).

[...] сам Пенсионный фонд *обращается* в Госналогслужбу с *просьбой* о помощи (И).

Na Podkarpaciu PO i PiS *prowadzą rozmowy* ze Wspólnotą Samorządową – lokalną organizacją popieraną przez rzeszowski episkopat (SN).

⁷ Zob. m.in.: A. Wierzbicka, *Hipotaksa i konstrukcje nominalne w rozwoju polszczyzny*, „Pamiętnik Literacki” 1, 1962, s. 159-216; E. Jędzejko, *Nominalizacje w systemie i w tekstach współczesnej polszczyzny*, Katowice 1993, s. 80-81; В. А. Ярцева, *Об аналитических формх слова. Морфологическая структура слова в языках различных типов*, Москва – Ленинград 1963.

⁸ Н. Г. Комлев, *Слово в речи*, Москва 1994, с. 158.

Według McKee, z zainwestowania MG Rover w fabrykę Daewoo-FSO obie strony *odniosą korzyści* (SN).

Wiadomo, że prokuratura *postawiła* Zenonowi M. zarzut, że w 1988 roku, jako prokurent zakładu opieki chronionej, [...] wyłudził na szkodę PFRON prawie milion złotych [...] (SN).

Lekarz-orzecznik *wydał decyzję* utrzymującą dalszą wypłatę zasiłku (SN).

Konieczność szybkiego przekazywania skondensowanych informacji sprawia, że dziennikarze sięgają po utarte wyrażenia werbalno-nominalne, co prowadzi do szablonowości. Szablony frazeologiczne jako gotowe formy są wygodne i przydatne, jednak na skutek ich częstego nadużywania tracą czasami wyrazistość i obrazowość i mogą się stać frazesami⁹.

W stylu naukowym używane są struktury opisujące różne czynności badawcze, ich fazy, np.:

[...] слово *оказывает* существенное влияние на образование новых временных связей (П).

Ввиду огромной сложности строения мозга естествознание долго не давало ответа на этот вопрос (П).

В этом случае не условный раздражитель, а след вызванного им возбуждения *вступает в связь* с безусловным агентом и начинает сигнализировать его приближение (П).

Знание законов развития тех или иных сторон психики человека *оказывает* важную помощь в отыскании путей и способов работы. (П).

[...] słowo *wywiera* istotny wpływ na tworzenie nowych związków czasowych (P).

Ze względu na skomplikowaną nad wyraz budowę mózgu przez dłuższy czas nauki przyrodnicze *nie dawały odpowiedzi* na to pytanie (P).

W tym przypadku nie bodziec warunkowy, lecz ślad wywołanego przezeń pobudzenia *wchodzi w związek* z czynnikiem bezwarunkowym i zaczyna sygnalizować jego zbliżanie się (P).

Znajomość praw rozwoju różnych stron psychiki człowieka *stanowi skuteczną pomoc* w odnajdywaniu metod i sposobów pracy (P).

Przytoczone przykłady użycia analizmów w rosyjskim tekście naukowym i jego przekładzie na język polski potwierdzają zbieżność i uniwersalność pewnych struktur ukierunkowanych na jednoznaczność przekazu informacji.

⁹ H. Kurkowska, S. Skorupka, *Stylistyka polska. Zarys*, Warszawa 1959, s. 302.

Analizmy czasownikowe są szeroko stosowane w tekstach naukowych, w których głównie chodzi o jasność i dokładność w przedstawianiu rzeczywistości. Konstrukcje analityczne wykluczają możliwość różnej interpretacji, eliminują emocjonalne zabarwienie stylistyczne. Szerokie używanie form nominalnych nazywających pojęcia umysłowe, oderwane wiąże się z abstrakcyjnością stylu naukowego. Wynika ona z podstawowej funkcji nauki, dążącej do uogólnień, operującej pojęciami i odwołującej się do rozumu, a nie do wyobraźni i uczuć. Dążenie do precyzyjności i logiczności przekazu informacji naukowych, dotyczących nie tylko czynności ludzi, ale również zjawisk i procesów obserwowanych w otaczającym świecie znajduje wyraz w stosowaniu czasownikowych konstrukcji analitycznych, wyrażających różne fazy czynności i relacje temporalne, bez specjalnych wykładników fleksyjnych, np.

– *дать начало, приняться за работу; приjąć założenie, podjąć badania, przystąpić do analizy;*

– *вести анализ, разработку, проверку, наблюдения, сравнения; делать замечание, выбор, наблюдения, оценку, анализ, заключение, замену, сокращение; prowadzić poszukiwanie, rozumowanie, badanie, analizę, obserwację; poddawać analizie, opisać, ocenić, kontroli, sprawdzeniu;*

– *провести анализ, синтез, операцию, исследование, сопоставление; подвергнуть критике, операции; вступить в связь; произвести вычисления, испытания, обыск; dokonać analizy, opisu, porównania, oceny, rozkładu, wyboru; dojść do wniosku, do przekonania.*

Z przeprowadzonej analizy materiału badawczego wynika, iż czasownikowe konstrukcje analityczne z rzeczownikami abstrakcyjnymi nazywanymi czynności i stany funkcjonują w opisywanych językach w zasadzie na zbliżonych zasadach: mają taką samą strukturę formalno-gramatyczną (*V Ndev*), pełnią określone funkcje komunikatywne i są podobnie nacechowane stylistycznie. Konkretność i jednoznaczność konstrukcji analitycznych ogranicza zasięg łączliwości jej elementów leksykalnych, co w rezultacie prowadzi w obu językach do kostnienia i frazeologizacji pewnych grup wyrazowych, np. *принять решение; оказать помощь; проводить badania; dokonać przeglądu* i in. Problemy te wymagają dalszych dogłębnych badań.

Wykorzystane źródła słownikowe

СРЯ – *Словарь русского языка*, под ред. А. П. Евгеньевой, т. 1-4, Москва 1981-1984

SJPD – *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, Warszawa 1964-1969

S U M M A R Y

The article discusses modern Polish and Russian noun phrases with deverbative. It occurs that they are widely employed in scientific and journalistic styles, usually as syntactic and phraseological patterns. Their usage is usually caused by the necessity and need for the removal of complications in the reception of relayed messages and the tendency to semantic precision in particular lingual units. This phenomenon is typical for the evolution of both Polish and Russian.